

הרב יעקב מדן

בדיקת חמץ הלכה למעשה

א. הצגת הבעיה

המשנה הראשונה בפסחים קובעת את זמן הבדיקה לתחילת ליל י"ד בניסן לאור הנר. רב נחמן בר יצחק (פסחים ד' א) מנמק זאת: "בשעה שאנשים מצויים בבתיהם ואור הנר יפה לבדיקה".

במציאות חיינו, השונה מן המציאות בימי המשנה והגמרא, נראה לכאורה, שיש דרכים עדיפות מאור הנר למציאת החמץ, והן אור החשמל ואור היום החודר דרך החלונות הגדולים שאנו מורגלים בהם.

עוד נראה במציאות חיינו, שבה, פעמים רבות בירך אותנו ה' בבתיים גדולים ובמספר גדול של חדרים וברהיטים וחפצי בית רבים, שאין אפשרות סבירה להספיק לבדוק את הבית לכל פינותיו ולכל חפציו בליל י"ד בניסן. תקנת חכמים במציאות חיינו עלולה להביא לכך, שבדיקת החמץ לא תיעשה כראוי.

אבהיר מעט את דבריי בנקודה זו: לפני מספר שנים ביקרתי בחרן שבטורקיה בכפר שהחיים בו התנהלו ללא חדירת המודרנה וכל אשר בה. נכנסתי לבתים, שמשפחה שלימה הצטופפה בהם בחדר אחד (ללא שירותים וללא מטבח). לבתים היו ארבעה קירות (מלבני בוך) ללא חלונות. תקרת הבית הייתה דמוית חרוט צר וגבוה (גג משופע ועגול). החרוט הסתיים בשיאו בעיגול פתוח אל כיפת השמים בקוטר של כמה עשרות ס"מ. מפתח זה חדר לבית מעט אור ומעט אוויר, ודרכו נפלט מן הבית עשן תנור הבישול שהיה גם תנור חימום. האור שחדר דרכו הטיל עיגול של אור על רצפת הבית (שהייתה עפר), ומסביבו הלכה האפלולית וגברה בהדרגה עד לזוויות החדר-הבית.

הבית הזכיר לי לא מעט את הבית שהגמרא מתייחסת לבדיקתו מחמץ:

האמר רבא: אכסדרה לאורה נבדקת! - לא צריכא, לארובה דבחדר. - ודהיכא? אי לבהדי ארובה - היינו אכסדרה, אלא לצדדין

(פסחים ח ע"א)

האור שבחדר שהגמרא דנה עליו נופל מן הארובה, ועיגול האור על הרצפה נידון כאכסדרה לבדיקה באור היום. אך בצדדים שורה אפלולית.

את הבית בחרן שתיארתי, אכן ניתן לבדוק בשעה קלה, ואפלולית השרויה בו מחייבת אור נר ולילה. אם יבדקנו אדם ביום, קיים חשש שהוא לא יאיר בנר בכל פינה, ויסתמך על האור העמום החודר דרך הארובה. תקנת הלילה תחייבנו לבדוק היטב לאור הנר בכל פינה ובכל סדק. כאמור, מציאות זו שונה משלנו גם במשך זמן הבדיקה וגם בכך, שנראה לי שאנן סהדי, שאת מרכז ריצפת החדר המואר והמאוורר שלנו, ניתן לבדוק לאור היום יותר טוב מאשר לאור הנר בלילה, וכן בלילה בעת שמנורת החשמל דולקת. שוב נשאל, האם נעדיף את נאמנותנו לתקנת חז"ל כפי שהיא, או את יעילות בדיקת החמץ?

בדרך הטבע, הדיון יהיה בשני חלקים: א. בקשת אלטרנטיבה לנר בחיפוש החמץ. ב. ניסיון להרחיב את זמן בדיקת החמץ מליל י"ד לזמן שלפניו. עניין אחד קשור לשני החלקים: חיפוש חמץ לאור היום. שתי השאלות תהיינה: האם אור היום מתאים לבדיקת חמץ (בנוסף לנר או בלעדיו). וכן, האם תקנת זמן הבדיקה (מהנחה שאינה רק בליל י"ד) יכולה לכלול גם את הימים, ולא רק את הלילות.

ב. האם ניתן לבדוק לאור פנס ולאור החשמל

שתי מעלות לנר על פני פנס, ומעלה אחת גדולה לפנס על פני הנר:
מעלות הנר:

א. המקראות שהגמרא מביאה (ז, א) כ'זכר לדבר' כדי להצדיק את תקנת אור הנר – הפסוק: 'נר ה' נשמת אדם חפש כל חדרי בטן' (משלי כ, כז) אינו רק ראייה יבשה לכך שניתן לחפש לאור הנר. הוא עשוי לרמוז לקשר שבין החיפוש אחר החמץ וביעורו לבין הצורך של האדם לפשפש במעשיו ובמחשבותיו – בחמץ שבתוך ליבו וביצריו, ולטהר אותם לקראת חג הפסח, חג הגאולה והברית עם הקב"ה. יתר על כן: הפסוק מצפניה (א, יב): 'והיה בעת ההיא אחפש את ירושלים בנרות' אכן דן בחמץ שעתיד הקב"ה לבער מירושלים ביום ה' שיבוא בימי יאשיהו. הנביא ממשיך ואומר: 'ופקדתי על האנשים הקפאים על שמריהם האומרים בלבבם לא ייטיב ה' ולא ירע'. אנשים הקופאים על שמריהם הם כחמץ, הקופא על שמריו. אדישותם וחוסר חפזונם ביום ה' להצטרף אל המהפכה הדתית של יאשיהו, ידונו אותם ערב יום ה' כדינו של החמץ בערב פסח. נראה, שהשוואת בדיקת החמץ בבית להכנות ליום ה' הגדול והנורא מצביעות על הצורך לעשות זאת דווקא בנר, וכדברי הנביא. אומנם, יש לדחות את דברינו ולראות בפנס סוג של נר. נר' זה עשוי להתאים לנבואתו של צפניה ולבדיקת חמץ שלנו כאחד.

ב. מעלה נוספת לנר נובעת מכך שיש הרואים במנורת חשמל אבוקה (הפסולה לבדיקה על פי הברייתא ז, ב) ולא נר, משום שפתילת החשמל מתפשטת על כל המנורה. אך כבר דחאם הרב עובדיה יוסף ב'ביע אומר ח"ד אר"ח סי' מ' בטעמים שונים, והעיקרי שבהם, שכל החששות שהעלתה הגמרא באבוקה, שפוחד להכניסה לחורים וסדקים ושאר החששות, כל אלו אינם קיים בנורת חשמל ובפנס. אומנם גם הוא חש לכתחילה לדברי המג"א (תל"ג, ד), שהזכוכית מהווה הפסק בראיה בין האור לבין המקום הנבדק. אומנם היום יש לדון בכך מצד שהזכוכיות שלנו צלולות יותר, ומשום שאין אנו חוששים למחיצת המשקפיים שעל עינינו. הרב יוסף הביא שיקולים אלו, אך למסקנתו התיר בדיקה לאור פנס בדיעבד בלבד. אך פוסקים רבים התירו זאת לכתחילה¹. הדיונים על כך רבו מספור, וקצרה יריעתנו. שוב עולה כאן השאלה, האם פרטי הלכה שנאמרו במציאות שונה משלנו מחייבים אותנו גם על חשבון איכותה הכללית של הבדיקה ומטרתה הסופית, או שיש להתרכז במטרת הבדיקה, ולהגיע אליה בדרך הנראית לנו היום היעילה ביותר. מעלתו הגדולה של פנס היא, שאנן סהדי, שפנס טוב (כפנסי הלבד המקובלים היום) חודר היטב לחורים ולסדקים ומועיל לאין ערוך יותר מנר ובפשטות נראית מעלה זו גדולה מן המעלות הרוחניות והאחרות שבנר. וכן שמעתי על רבנים רבים המעדיפים היום פנס מנר. לכאורה נראה, שהיתרון העדיף הוא לבדוק לאור נר ופנס גם יחד. אך בדיקה זו עלולה להכביד על הבודק, ולגרום כעבור זמן מתחילת הבדיקה לרפיון בתשומת הלב שלו לכל סדק ולכל פינה אפלה, ונראה לפי זה, שעדיף פנס בלבד.

אלא שלפי זה לכאורה די באור החשמל שבבית, שהוא עונה על דרישות נר לא פחות מפנס. אך מעלה גדולה לפנס הנייד, שהוא חודר לחורים ולסדקים ולפינות אפלות, שהחשמל היורד מן התקרה אינו מאיר אותן היטב. לכן נראה למעשה להצטייד מראש בכל שלושת האמצעים: אור החשמל שבחדר, פנס (לד) טוב ונר. הנר ישמש לבדיקת פינה אחת, ומיד אחרי הברכה, והוא יזכיר לבדוק את הקשר בין נר ה' לבין נרו שלו. הפנס ישמש לפינות אפלות, תחת הארון, תחת המיטה וכד'. מנורת החשמל תשמש לבדיקת החלקים הגלויים והמוארים שבחדר.

¹ ראה למשל שו"ת 'בית יצחק' יו"ד ח"א סי' ק"כ וח"ב סי' ל"א; שו"ת 'מחזה אברהם' מ"א; קצושר"ע שערים מצויינים בהלכה סי' קי"א ס"ק ד בשם הרב קוטלר.

הערה נוספת בעניין זה: ללא קשר לשאלה האם עדיף נר או פנס, יש המחמירים כשיטת ר"מ שטרנבוך בספרו 'מועדים וזמנים', לכבות את אור החשמל, ולבדוק דווקא לאור הנר או לאור הפנס. שהרי נר במקום שהחשמל דולק הוא כשרגא בטיהרא, שאינו מועיל. לדרך זו יש לדעתנו מעלה גדולה, שהרי היא מחייבת את הבודק לשים ליבו לכל פרט בחדר בפני עצמו, ולא לסקור בסקירה אחת שטח גדול מדי. אך לעניות הבנתנו, חסרונה של דרך זו גדול ממעלתה. שהרי חדר ששטחו שלוש מ"ר יש בו בדרך כלל כשלוש מאות מרצפות. כשאור החשמל אינו דולק, יצטרך הבודק להאיר לחוד כל אחת מן המרצפות, וכל זה בחדר אחד! והרי לא ניתנה התורה למלאכי השרת, ומי יוכל לעמוד בכך?! ואכן נהגו בדרך כלל, גם תלמידי חכמים, לסקור את מרכז החדר בסקירה דקדקנית וקפדנית אחת או שתיים, ולהאיר בנר או בפנס בחורים ובסדקים בלבד, ובעת שהחשמל דולק בחדר.

עדיין נותר לנו לדון בבדיקה ביום לאור החמה. נעסוק בכך בפרק נפרד להלן בשאלת תקנת זמן הבדיקה.

ג. זמן בדיקת חמץ בלילה, והאם דווקא ליל י"ד

ג.1. האם יש צורך לבדוק קודם שהחשיך

רוב הראשונים (ראה למשל בעל המאור) ביארו את דברי המשנה 'אור ל"ד בודקין את החמץ לאור הנר', שהמשנה דיברה בלשון 'נקייה', וכוונתה 'חושך ל"ד', כלומר, לאחר שיום י"ג החשיך. אך הראב"ד ביאר, שנאמר 'אור' ולא 'חושך', כדי שיחל בבדיקה כשעדיין קיים אור סוף י"ג בניסן. וזו לשונו:

אבל הטעם הברור שכל המקומות שהוא צריך להקדים לתחלת הלילה, כגון בדיקת החמץ ומשיאין משואות תני אור, מפני שעדיין יש שם אור היום ואינו חושך.
(פסחים א ע"א באלפס)

ומדוע עליו להקדים את הבדיקה אל לפני הלילה? הר"ן ביאר משום זריזות, וכדי שלא יבוא להשתהות. אך הגר"א (על השו"ע או"ח, תל"ג, יא) באר את הראב"ד על פי הירושלמי (והמכילתא דרשב"י), משום שיום י"ד צריך להיות משומר מחמץ. לכן יש צורך להתחיל לבדוק עד שלא יגיע י"ד. נעיין במקורותיו של הגר"א:

ושמרתם את היום הזה שומרהו מלפניו מאור ארבעה עשר מכאן אמרו אור ארבעה עשר בודקין את החמץ לאור הנר ואין בודקין לא לאור חמה ולא לאור לבנה ולא לאור

האבוקה אלא לאור הנר ואעפ"י שאין ראייה לדבר זכר לדבר בעת ההיא אחפש את ירושלים בנרות

(מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יב)

כאמור, דומה לכך בירושלמי בסוגיה הראשונה:

כתיב ושמרתם את המצות כי בעצם היום הזה הוצאתי את צבאותיכם מארץ מצרים בראשון בארבעה עשר יום לחדש בערב תאכלו מצות וגומר מה אנן קיימין אם לאכילת מצה כבר כתיב שבעת ימים מצות תאכלו ואם לומר שמתחיל בארבעה עשר והכתיב עד יום האחד ועשרים לחדש אלא אם אינו עניין לאכילת מצה תניהו עניין לביעור חמץ²

לא נראה לנו מתקבל על הדעת, שלדעת הגר"א יסיים את בדיקתו קודם חשיכת ליל י"ד כדי שיהא כל יום י"ד משומר מחמץ. שהרי הזמן שהוקצב לבדיקה לפי זה הוא מועט ביותר, ואינו יותר מדקות ספורות, שהרי אין כוונתו שיבדוק ביום י"ג במקום בליל י"ד, אלא אחרי ששקעה שמשו של י"ג. לכן נראה לנו, שגם שעת הבדיקה עצמה נחשבת כשימור הבית מן החמץ. דוגמה לכך יש לנו בדין גלוסקה (בגמרא ו, ב), שמצא אדם בביתו בתוך חג הפסח. מן הגמרא עולה, שאם עוסק בה מיד עם מציאתה לבערה מן העולם, כגון בשעה שטורח להבעיר אש כדי לשורפה, אינו עובר עליה אף בשעה שהיא עדיין קיימת. לכן נראה, שהגר"א הבין שעליו להתחיל לפני חשכה, כדי שלא יעבור עליו רגע אחד משחשיכה ועדיין לא החל לבדוק את ביתו ולשומרו מן החמץ. כאמור, רוב הפוסקים למדו כרז"ה בעל המאור, שהביטוי 'אור לארבעה עשר' אינו אלא מליצה, וזמן הבדיקה הוא משחשיכה.

ג. האם יכול לברך על בדיקה בלילות הקודמים לי"ד

נעסוק עתה בשאלה, האם בליל י"ד דווקא, או שמא יכול לבדוק גם בלילות שלפניו. ואם בדק, האם יצא, לפחות בדיעבד, ידי חובה, והאם יכול לברך על בדיקתו בלילות

² לכאורה קיים הבדל בין הדרשה במכילתא דרשב"י לדרשה בירושלמי. כדי להבהיר נביא את הפסוק בשלמותו: ושמרתם את המצות כי בעצם היום הזה הוצאתי את צבאותיכם מארץ מצרים ושמרתם את היום הזה לדתיכם חקת עולם (שמות י"ב, ז): המכילתא הביאה את 'ושמרתם' שבסוף הפסוק. שם אכן נראה, שמדובר על יום י"ד, אך לא נתפרש שם טיב השמירה. הירושלמי הביא את 'ושמרתם' שבתחילת הפסוק. שם לא נזכר זמן השמירה, אך נזכר (ב'אם אינו עניין) טיב השמירה- השמירה מהחמצה. כך ששני הלימודים, זה של המכילתא וזה של התלמוד הירושלמי, משלימים זה את זה.

שלפני י"ד. לאור הבעיה שהצגנו בפתיחה למאמר, שאלה זו חשובה ביותר, שהרי בתים גדולים כשלנו, נראה לי, שאין כל אפשרות לבדוקם ביסודיות בליל י"ד לבדו. התלמוד הירושלמי דן בכך בסוגייתנו, וזו לשונו:

ויתחיל אור לשלשה עשר? אין כיני יבדוק אפילו מראש חדש (פסחים, פ"א ה"א)

'פני משה' על הירושלמי קרא את חציו השני של המשפט בלשון תמיהה. כלומר, כשם שאין לבדוק מראש חודש, כך אין לבדוק בשלושה עשר בניסן. הגר"א (תל"ג, כ) ו'קורבן העדה' על הירושלמי קראוהו בסימן קריאה, שאכן ניתן לבדוק מראש חודש ניסן. דרך זו מזכירה את ה'הוא אמינא' של בעל ההגדה של פסח בשאלתו

והגדת לבנך - יכול מראש חודש?

בעל ההגדה מבטא בכך את פשטי המקראות בפרשה:

היום אתם יצאים בחדש האביב: והיה כי יביאך ה' אל ארץ הפניני... ועבדת את העבדה הזאת בחדש הזה: שבעת ימים תאכל מצת ובימים השביעי חג לה': מצות יאכל את שבעת הימים ולא יראה לך חמץ ולא יראה לך שאר בכל ובלך: והגדת לבנך ביום ההוא לאמר...

(שמות יג', ד - ה)

הפרשה לא הקפידה על הימים המדויקים לאיסור חמץ ולאכילת מצה (ולמצוות ההגדה לבן), אלא רק על כך שיהיו שבעה ימים בחודש האביב, חודש ניסן (התאריך המדויק מופיע בפרשות אחרות). לכן יש מקום לדבר על קיום 'בל יראה' מראש חודש ניסן, וכפי שעולה מהבנת הגר"א (וקורבן העדה) בירושלמי.

בתלמוד הבבלי נראה מסברה, שיש מקום לדאוג לכך שלושים יום קודם החג, וכעולה מסוגיית 'המפרש והיוצא בשיירה' (ו, א), ששלושים יום קודם החג חייבוהו חכמים לדאוג שלא יהיה חמץ בביתו, אם ייצא לפני הפסח ולא יספיק לשוב לזמן הבדיקה (בפרטי העניין מחלוקות שונות, ולא נאריך כאן). אומנם, גם הירושלמי בסוגייתנו מכיר את חיוב הבדיקה שלושים יום קודם אך זה רק במצב דיעבד, לאדם שלא יוכל לבדוק סמוך לפסח. אך לכתחילה נראה, שהמצווה לתלמוד הירושלמי היא מראש חודש ניסן. אומנם הריטב"א (ו, ב) פסק בשם רבו, הרא"ה, שיש לברך על בדיקת החמץ גם לפני ליל י"ד, ומסברה פסק, שיש לברך עליה החל משלושים יום קודם החג. הוא פסק כך על סמך סוגיית המפרש והיוצא בשיירה, ולא הביא בדבריו את הירושלמי, שכאמור, משמע ממנו שזמן הבדיקה לכתחילה הוא מראש חודש ניסן.

גם לגר"א ולפר"ח (תלו, א) מברכים על בדיקה שקדמה לליל י"ד בניסן, אך לא ברור ממתני מתחילים לברך.

אך רוב הפוסקים האחרונים הכריעו כרמ"א (תל"ו) שלא יברך לפני ליל י"ד, וכ"פ המשנ"ב (תל"ו, יג). ההבנה המקובלת ברמ"א, שפסק כך בשל ספק ברכות בשאלה האם יצא ידי חובה בבדיקה שלפני ליל י"ד. אך הגר"א עצמו באר את שיטת הרמ"א על פי הרא"ש (סימן י'), שהברכה נתקנה בעיקר על הביעור שלמחרת, בערב פסח, ויש רצף בין בדיקת ליל י"ד לבין הביעור. והואיל ואין רצף בין הבדיקות המוקדמות לבין הביעור, לא יברך עליהן. אך הרא"ה סובר, שהבדיקה מחייבת ברכה מצד עצמה, ולכן, כיוון שהתחייב בה שלושים יום קודם החג, יכול לברך.³ כאמור, מסתימת התלמוד הירושלמי נראה, שיכול לברך מראש חודש ניסן.

לכאורה פועל יוצא מן הסברה שהעלינו ברמ"א, שאם נאלץ גם לבער את החמץ מוקדם מערב פסח, משום שיוצא מביתו עד לפסח, אכן יברך על בדיקתו. וכן פסקו הב"ח (לברך בתוך שלושים יום) והפר"ח (אפילו מראש השנה).

ג. האם בכלל ניתן לבדוק בלילות הקודמים לליל י"ד

עד עתה יצאנו מהנחה שיוצא ידי חובתו בבדיקה המוקדמת ליל י"ד, ועסקנו בשאלת הברכה. אך מספר פוסקים חשובים הבינו, שכלל אינו יוצא ידי חובתו בבדיקה מוקדמת לליל י"ד, ועליו לבדוק שוב, אור לארבעה עשר.

מן הב"ח והט"ז נראה שחכמים הקפידו דווקא על ליל י"ד כדי שלא לחלוק בין בדיקה לבדיקה: וזו לשון הב"ח:

ולעניין הלכתא כבר כתב המרדכי דמפורש בירושלמי דאפילו באכסדרה ובתי כנסיות ובתי מדרשות שאורן מרובה צריך לבדוק בליל י"ד אף על פי שכבר בדק בליל י"ג לאור הנר או ביום י"ג לאור החמה והטעם כדי שלא תחלוק בין ביעור לביעור ואע"ג שכתב בסוף דבריו מיהו בתלמוד שלנו יש אכסדרה לאורה נבדקת
(ב"ח, סימן תל"ג)

וכן כתב בעקבותיו חתנו ותלמידו, הט"ז:

³ שמא נוכל להסיק מכאן, שלסברת הרמ"א יש צורך להחביא פירורים, כדי שבבדיקה יחל בתהליך הביעור עצמו. אך לרא"ה עצם הבדיקה מחייבת ברכה, ואף אם ימצא הבית נקי מפירורים, קיים את המצווה. את שאלת הצדקת המנהג להחביא פירורים ניתן לתלות גם במחלוקות אחרות (כגון: האם עיקרה של הבדיקה היא משום שמא יבוא לאוכלו או כדי לקיים מצוות 'בל יראה') ולא נאריך בכך כאן.

משמע שהבדיקה לא מהני ב"ג כיון שקבעו חכמים הזמן על ליל י"ד והוי כמי שבודק זמן רב קודם פסח וכן מסיק ב"י להלכה.

(ט"ז, תלג' א)

וכן כתב הלבוש. אלא שנימוקו שונה, החשש שלא ייזהר שלא להכניס חמץ לחדר הבדוק בבדיקה מוקדמת, שאינה לב תקנת חז"ל. וזו לשונו:

המכבד חדרו ב"ג בניסן ומכוין לבדוק החמץ ולבערו, אע"פ שנוהר שלא להכניס שם עוד חמץ, אע"פ כן צריך לבדוק בליל י"ד. דהכי הוא תיקון חכמים ז"ל לבדוק לאור הנר ובלילה, ושלא להקדים הבדיקה קודם ליל י"ד, שקודם לכן אין נוהרין כל כך מלחזור ולהביא שם חמץ, אחר שאין האיסור מוטל עליהם כל כך.

(שם, סעיף יא)

אלא שהמקור של הב"ח לחומרה שאפילו בדיעבד אין הבדיקה מועילה בליל י"ג הוא דברי הראב"ן שהובא גם במרדכי הנזכר בב"ח, בשם הירושלמי. ועל מקור זה יש לדון. וזו לשון הראב"ן:

בני אדם המטאטאין ומכבדין את חדריהן ואת עליותיהן בי"ב או ב"ג בניסן ועם כיבודן בודקין אותן מחמץ ומשמרין שלא להכניס שם שוב חמץ, אעפ"כ צריכין לבדוק אור י"ד בשעה שבודקין במקום אשר טילטלו שם חמץ עד עתה. וראייה מצאתי בראש פסחים ירושלמי ר' מני בעי חצירות שבירושלים שאופין שם חלות תודה ורקיקי נזיר מהו שיהו צריכין בדיקה, ומשיב בלא כך אינן בודקות מן הנותר כלומר והלא בכל יום כשאוכלין שם חלות תודה ורקיקי נזיר בודקין מה שנותר ושורפין אותו כדכתיב ושרפת את הנותר באש וכיון שנבדק ונשרף מה צורך לבדיקה זו, ומשיב ייבא כהדא תנא ר' זכריה חתניה דר' לוי נידה חופפת וסורקת כהנת אינה חופפת וסורקת נידה כהנת חופפת וסורקת שלא לחלוק בין נידה לנידה, והכא נמי שלא לחלוק בין ביעור לביעור. לפיכך אור לארבעה עשר שהוא זמן בדיקה חל חובת ביעור לבדוק ולשאינו בדוק. ובודק הכל,

(שו"ת סי' ז)

מסוף דברי הראב"ן אכן משמע כב"ח, שדווקא בליל י"ד, כדי שלא תחלוק בין ביעור לביעור. הראב"ן מסתמך כאמור, על הירושלמי הבא בסוגייתנו (הלכה א). נביא את הירושלמי בשלימותו:

ר' ירמיה בעי בתי כנסיות ובתי מדרשות מהו שיהו צריכין בדיקה מה צריכה ליה שכן מכניסין לשם בשבתות ובראשי חדשים ותהא פשיטא ליה הכן היא צריכה ליה הואיל ואורן מרובה מהו שיהא צריך לבדוק בתחילה ביום לאור הנר רבי יוסה בעי חצירות שבירושלם שאוכלין שם חלות תודה ורקיקי נזיר מהו שיהו צריכין בדיקה בלא כך אינן בדוקות מן הנותר ייבא כהדא תנא ר' זכריה חתניה דרבי לוי נידה חופפת וסורקת כהנת אינה חופפת וסורקת נדה כהנת חופפת וסורקת שלא תחלוק בין נידה לנידה אוף הכא שלא לחלוק בין ביעור לביעור.

בדברי הירושלמי, ההשוואה לחלות תודה ושלא תחלוק בין ביעור לביעור, עשויה להתפרש בארבע אפשרויות:

- א. כב"ח, וכאמור מסתבר, שזוהי גם שיטת הראב"ן – אין לחרוג מן הביעור בליל י"ד.
- ב. כמרדכי והר"ן בסוגייתנו, שיובאו להלן – אין לחרוג מן הלילה, אך לאו דווקא ליל י"ד. בבתי כנסיות ודאי לירושלמי שצריך נר, אך שאלתו היא האם תועיל גם בדיקת יום לאור הנר או לא. והחמיר הירושלמי שלא תחלוק בין ביעור לביעור. בדיקת הנותר, לפי הבנה זו, היתה נעשית כנראה ביום שלאחר האכילה, ולא בחצות הלילה שהוא זמן סיום האכילה.
- ג. כרגילות ללמוד בשם הרז"ה וכהבנתנו שלנו בירושלמי עצמו: ניתן לבדוק ביום. אך אין לחרוג מנר, ואפילו ביום כדי שלא תחלוק בין ביעור לביעור.
- ד. שיטה רביעית המקלה ביותר, יש לגר"א, וזו לשונו:

ומה שהביא ראב"ן ראייה מירושלמי הנ"ל, שאני התם שלא בדק משום פסח. ומשמע שם, דאפילו בדק ביום י"ג מהני בדיעבד. כמו שכתב שם: אר"י מתניתא אמרה שבדיקת היום בדיקה.

(גר"א תלג', יא ד"ה ז'אף על פי כן ס"ק כ)

מדבריו נראה שפירוש 'שלא תחלוק בין ביעור לביעור' אינו אלא שיכוון לבדיקת חמץ ולא לבדיקה מסיבה אחרת (כגון בדיקת נותר או סתם ניקיון). כך פירש את הירושלמי גם הפר"ח (שם, תל"ג, יא), אך לא פסק כך להלכה.

נפרט בפרק זה בנוסף להבנת הראב"ן והב"ח, גם את ההבנה השנייה, שאנו מייחסים אותה למרדכי ולר"ן⁴. זו לשון הר"ן בסוגייתנו:

דהתם בירושלמי משמע שאם בא להקדים ביום י"ג אינו רשאי דאמרי' התם ולמה בלילה א"ר יוסי שאין בדיקת הנר יפה אלא בלילה ואמרינן תו התם מבוואות האפלים מהו לבדוק בתחלה ביום לאור הנר מילהון דרבנן אמרו שרגא לא כמה דמנהר בליילא מנהר ביממא הלכך רב נחמן בר יצחק ה"ק בשעה שבני אדם מצויין בבתייהן שהם פנוים ובשעה שאור הנר יפה לבדיקה כדאמרינן שאורו מבהיק בלילה יותר מן היום ולפיכך אם בא להקדים לבדוק ביום י"ג לאור הנר אינו רשאי (ר"ן, א ע"ב באלפס)

דבריו של הר"ן בשם הירושלמי סמוכים לדברי הירושלמי שהובאו בראב"ן, ושהבאנו אותם לעיל, ונראה שהם סוגיה אחת. ממילא עולה מדבריו, שרשאי לבדוק בליל י"ג, שהקפידא בירושלמי 'שלא תחלוק בין בדיקה לבדיקה' באה לשלול בדיקה ביום לאור הנר, אך בדיקה בלילה המוקדם לליל י"ד מותרת. כך עולה בבירור בהבנת הירושלמי גם מדברי הרמב"ן במלחמת ה' (ד', א באלפס).
וכן נראה מדבריו של המרדכי, וכך הבין הוא בראב"ן ובירושלמי:

אמרינן בירושלמי בתי כנסיות ובתי מדרשות מהו שיהיו צריכין בדיקה מה צריכה לזה מפני שמביאין שם חמץ בשבתות ובראשי חדשים ותהא פשיטא לן הכין צריכה ליה מפני שאמרו אורה מרובה מהו שיהא צריך לבדוק מתחלה ביום לאור הנר ומסיק שלא לחלק בין ביעור לביעור דצריך לבדוק בלילה לאור הנר וגם אם כבדו וטאטאו את הבית מקודם לכן אפי' הכי צריך לחזור ולבדוק שלא לחלק בין בדיקה לבדיקה וכ"פ ראב"ן והכי איתא בירושלמי בריש פסחים רב מני בעי חצירות שבירושלים שאוכלין שם חלות תודה ורקיקי נזיר מהו צריכות בדיקה ופריך והלא כבר בדקו מן הנותר ומשני שלא לחלוק בין ביעור לביעור.
(מרדכי תקלה')

⁴ המרדכי הבין כך גם את הראב"ן, ושלא כב"ח ולא כדברינו לעיל. ונראה לנו לאור לשון הראב"ן שדבריו של המרדכי בו דחוקים. מכל מקום כך הבין בראב"ן גם הפר"ח (תל"ו, יא)

דוק: המרדכי לא הזכיר אלא חיוב בדיקה דווקא בלילה. אך הוא לא הצריך דווקא ליל י"ד. משמע, יכול לבדוק בלילות הקודמים ל"ד. כך נראית לנו גם דעתו של בעל המאור:

הא דתניא אין בודקין לאור החמה לא תימא ה"מ בי"ג שיש לו לבדוק ליל ארבעה עשר אלא אפילו בי"ד ומפורש בירושלמי לא לאור החמה וכי יש חמה בלילה אלא תפתר בשלא בדק הדא אמרה אפילו ביום צריך לבדוק לאור הנר.
(ד ע"א באלפס)

לשונו אינה ברורה דיה. ברור מדבריו כדברי הירושלמי, שאם בודק ביום, עליו לבדוק בצירוף נר דולק. עיקר חידושו הוא על בדיקה ביום י"ד, בדיעבד, כשלא בדק כתקנת חכמים אור ל"ד. ובתחילת דבריו אמר במפורש, שאם הוא נמצא בי"ג, עליו להמתין עם בדיקתו לליל ארבעה עשר. וכך מכרעת לשונו. ושלא כפי שהבין בו הרמב"ן במלחמת ה' שם לאור המילה 'אפילו', שמשמע ממנה קצת שגם ביום י"ג יכול לבדוק לאור היום כשנר בידו.

4.ג. האם ניתן לבדוק את החמץ ביום לאור הנר

נמשיך לאפשרות השלישית שהעלינו בירושלמי. זוהי ההבנה המקובלת (לא שלנו!) ברז"ה בעל המאור, וכך אנו מבינים את הירושלמי עצמו:
נבחן את כלל דברי הירושלמי (הוא כתוב ברצף, בדילוגים קלים):

למה לאור הנר? אמר רבי שמואל בר רב יצחק: מפני שהנר בודק כל שהוא. למה בלילה? אמר רבי יוסה: שאין בדיקת הנר יפה אלא בלילה. רבי מנא לא אמר כן. 'ושמרתם את היום הזה לדרתיכם לחוקת עולם', עשה שיהו היום והלילה משומריין. ויתחיל בשלשה עשר, ויהא היום והלילה משומריין? אף אית ליה כיי דמר רבי יוסי. ויתחיל אור לשלשה עשר? אין! כיני יבדוק אפילו מראש חדש!...⁵
אמר רבי יוסה: מתניתא אמרה, שבדיקת היום בדיקה. דתנינן: רבי יודה אומר: בודקין אור לארבעה עשר ובארבעה עשר בשחרית ובשעת הביעור. לא סוף דבר רבי יודה,

⁵ בשל הקושי בהבנת לשון הירושלמי נבאר את מסקנותיו בפסקה זו: רבי שמואל מבאר את הצורך באור הנר- משום שהוא בודק גם דברים קטנים ונסתרים. את הצורך לעשות זאת דווקא בלילה: רבי יוסה מבאר, משום שהנר מאיר היטב דווקא בלילה. רבי מנא מבאר, משום שגם יום י"ד ולילו צריכים להיות משומרים מחמץ. (שעת הבדיקה בתחילת הלילה היא חלק משימור הלילה מחמץ, אף שהוא עדיין קיים). לא ניתן להתחיל את הבדיקה מיום י"ג בגלל שהנר מאיר היטב דווקא בלילה. אומנם ניתן להתחיל מליל י"ג, ואפילו מראש חודש.

אלא אפילו דרבנין. דתנינן: וחכ"א: אם לא בדק אור לארבעה עשר, יבדוק בארבעה עשר, וצריך לבדוק לאור הנר!... אין בודקין לא לאור החמה ולא לאור הלבנה ולא לאור הכוכבים, אלא לאור הנר. ניחא, לא לאור הלבנה ולא לאור הכוכבים. אלא לאור חמה? וכי יש חמה בלילה?! הדא אמרה: אפילו ביום צריך לבדוק לאור הנר. לא סוף דבר בית שאין בו אורה, אלא אפילו בית שיש בו אורה, אפילו ביום, צריך לבדוק לאור הנר.⁶

מבואות האפילין- מהו שיהא צריך לבדוק בתחילה לאור הנר? מיליהון דרבנין אמרין: לא כמה דהוא מנהר בליליא הוא מנהר ביממא. דאמר רב הונא: כד הוינן ערקין באילין בוטיאת דסדרא רבא, היו מדליקין עלינו נרות. בשעה שהיו כהים, היינו יודעין שהוא יום, ובשעה שהיו מבהיקין, היינו יודעין שהוא לילה...⁷

ר' ירמיה בעי: בתי כנסיות ובתי מדרשות, מהו שיהו צריכין בדיקה? מה צריכה ליה? שכן מכניסין לשם בשבתות ובראשי חדשים. ותהא פשיטא ליה? הכן היא צריכה ליה: הואיל ואורן מרובה, מהו שיהא צריך לבדוק בתחילה ביום לאור הנר? רבי יוסה בעי: חצירות שבירושלם, שאוכלין שם חלות תודה ורקיקי נזיר, מהו שיהו צריכין בדיקה? בלא כך אינן בדוקות מן הנותר?! ייבא כהדא תנא ר' זכריה חתניה דרבי לוי: נידה חופפת וסורקת, כהנת אינה חופפת וסורקת. נדה כהנת חופפת וסורקת, שלא תחלוק בין נידה לנידה. אוף הכא שלא לחלוק בין ביעור לביעור.⁸

העולה מכלל דברי הירושלמי לענ"ד הוא:

א. בדיקת היום נחשבת כבדיקה, אך גם ביום יש לבדוק לאור הנר כדי שלא לחלק בין בדיקה לבדיקה, ואף שאין בנר צורך מעשי לגוף הבדיקה, שהרי אין אורו מרובה ביום, והבדיקה מסתמכת על אור החמה.

⁶ ביאור הפסקה השנייה: כאן מגיע הירושלמי למסקנה שונה, שבדיקת היום בדיקה, לפחות בדיעבד. הוא מוכיח זאת מדברי רבי יהודה ורבנן על בדיקה ביום "ד, אך מסייג זאת, שגם ביום יש לבדוק לאור הנר. וכך הוכיח גם ממתניתין "אין בודקים לא לאור החמה" וכו'. וכן הדין גם בבית מלא אורה שבדוק אותו ביום.

⁷ ביאור הפסקה השלישית: מבואות אפלים ביום אין לבדוקם לכתחילה ביום, ולהסתמך על אפוליתם, שתביא לתועלת הנר גם ביום כמו בלילה. יש לבדוקם לכתחילה בלילה, משום שהנר אינו יעיל בהם דיו, וכמו בדברי רב הונא, שאף במערות החשוכות שברחו שמה מפני האויבים ניתן לראות שהנר יעיל בלילה יותר מאשר ביום.

⁸ ביאור הפסקה הרביעית: בתי כנסיות ובתי מדרשות, שמכניסים בהם חמץ, אך אורם מרובה, האם ניתן לבדוקם לכתחילה ביום לאור הנר? וכן השאלה בחצרות ירושלים שאורן מרובה, ויש צורך לבדוק ביום "ד בגלל חלות החמץ שבקורבן התודה, שהוקרב ב"ג, ונאכל עם לחמו עד חצות ליל "ד, והחצר שנאכל בה נבדקת ב"ד ביום משום נותר, שהוא באיסור כרת, וללא קשר לאיסור חמץ בפסח. ואף שהן נבדקות מן החמץ מחשש איסור נותר, יש לבדוק לאור הנר גם ביום כבדיקת חמץ, כדי שלא נחלק בין בדיקה לבדיקה.

ב. דבר זה נכון הן לגבי בדיקה דייעבד ביום י"ד, כשעבר ולא בדק כתקנת המשנה, והן לכתחילה בבתי כנסיות ובתי מדרשות שאורן מרובה, ורוצה לבדוק ביום, גם לפני ליל י"ד. הוא יכול לעשות זאת, ובלבד שיבדוק גם ביום לאור הנר.

ג. מבואות אפלים אין לבדוקם לכתחילה ביום לאור הנר, משום שבשל אפלוליתם אין די באור היום כדי לבדוקם, ומצד שני, אין הנר מאיר בהם היטב. זאת משום שעדיין לא ירדה אליהם חשכת הלילה הגמורה, ולכן יש להמתין ולבדוקם בלילה. כך לעניות הבנתנו גם דינם של בתיים, שהיו אפלים, ואור החמה לא היה יעיל בהם, שיש לבדוקם דווקא בלילה, שאור הנר צלול בו יותר מביום.

הראב"ן השמיט את שאלת הירושלמי על בתי כנסיות, שבה עסק הירושלמי רק בשאלת בדיקה ביום לאור הנר. משום כך הגיע למסקנה בירושלמי, שהאיסור לחלוק בין בדיקה לבדיקה מחייב לבדוק דווקא בליל י"ד ולא בלילה קודם. ואכן המרדכי, שהלך בעקבותיו, הביא את הירושלמי על בתי כנסיות, ולכן השמיט את המשפט האחרון בראב"ן, ולא עולה ממנו אלא לבדוק דווקא בלילה (בכל לילה!) לאור הנר, כדי שלא לחלק בין ביעור לביעור. אך לא התברר לי מהיכן הסיק בירושלמי שלא לבדוק לאור היום כשנר בידו. נראה לי שהמרדכי הסיק זאת מדברי הירושלמי הקודמים, שאור הנר צלול יותר דווקא בלילה. אך כאמור, לעניות הבנתי נאמר סייג זה בירושלמי דווקא לגבי מבואות אפלים, שאור היום אינו מועיל בהם לבדיקה, אך במקום שאור היום מועיל בו-עליו לבדוק לאור היום, ולהחזיק נר כדי שלא לחלק בין בדיקה לבדיקה. עוד אפשר, שהמרדכי והר"ן הבינו מן הירושלמי שבדיקה דווקא בלילה, משום שלא נראה להם הגיוני להחזיק נר באור היום כשאינו מועיל לעצם הבדיקה, ורק כדי שלא לחלק בין בדיקה לבדיקה, ולכן דרשו בדיקה בלילה. כאמור, לא מצאתי להם מקור ברור בירושלמי.

מכל מקום, המשנ"ב מכריע על סמך רוב האחרונים כהבנת הר"ן והמרדכי, שבדיעבד אם בדק בליל י"ג אינו צריך לבדוק שוב. מדבריו נראה, שההיתר הוא בדיעבד בלבד בעיקר בגלל הברכה, וזאת על פי דעת הרמ"א שהבאנו לעיל שניתן לברכה בליל י"ד בלבד, וסמוך לביעור החמץ שבערב פסח. לכן מסקנתנו כאן עשויה להיות: לאפשר בדיקה בימים שלפני פסח, ועדיין רק בלילה ולאור הנר, ולהותיר חדר אחד לברכה באור ל"ד.

ג.5. בדיקה לכתחילה ביום (בעזרת נר דולק)

לא נחה דעתנו מחומרתם של המרדכי והר"ן ומן האחרונים, כולל המשנה ברורה, שלא לבדוק ביום, גם לאור הנר, וזאת משתי סיבות: א. אנן סהדי, שבחדרינו המוארים כבתי כנסיות שלהם, ואולי אף יותר, הבדיקה ביום יעילה יותר מבדיקה בלילה לאור הנר. ב. חומרתם מסתמכת כאמור, על הירושלמי, ואנו לא מצאנו בירושלמי מקור חד משמעי לדבריהם, וביארנו אותו בפרק הקודם בדרך שונה.

יתר על כן: מן הגר"א (תל"ג, יא) נראה, שדין 'לא תחלוק בין בדיקה לבדיקה' בירושלמי מצריך שיכוון לבדיקת פסח ולא (רק) לבדיקת נותר, אך לא מעבר לכך. אומנם לענייננו נראה מדברי הגר"א, שבדיקת היום היא בדיקה בדיעבד בלבד. לכאורה נוכל למצוא סיוע לדרכנו מדין אכסדרה (פסחים ח' א), הנבדקת לאורה, ומרש"י ור"ף משמע שאף לכתחילה יש לבדוקה כך. כמותם פסק גם בשו"ע הרב (תל"ג, ב; ועדיין דרש לכתחילה לבדוק גם אכסדרה כתקנת חכמים אור לארבעה עשר, שאז בני אדם מצויים בבתייהם). אך מלשון הרמב"ם אפשר שמשמע שדין זה דיעבד בלבד:

אבל אכסדרה שאורה רב אם בדקה לאור החמה דיו. (הלכות חמץ ומצה פ"ב ה"ד).

כך הבין בו הכס"מ, שדיעבד בלבד. אומנם מסתימת הגמ"י (אות ה') ומ"מ משמע שגם לכתחילה בודקה ביום, וכן פירש בלח"מ. השו"ע (תל"ג, א), הב"ח (על הטור שם), הט"ז (שם ס"ק ב) ומג"א (שם ס"ק ג) פסקו, שבדיעבד בלבד יבדקנה ביום לאורה. כלומר, רק אם לא בדקה בלילה י"ד. וכמותם פסק במשנ"ב (ה-ו), אך הוסיף, שאם בדקה ביום י"ג, אינו צריך לבדוקה שוב.

לגבי הגדרת אכסדרה: המג"א שם (סק"ב) הבין שאין לה כתלים כלל, אלא קרוי בלבד. אך המשנ"ב (סק"ד) הקל כשו"ע הרב ופוסקים נוספים, גם כשיש לה שלושה כתלים וקרוי, והרוח הרביעית פרוצה לחלוטין. מחלוקתם היא מחלוקת רש"י ותוספות בעירובין צ"ד. ודעת התוספות (ד"ה 'בשתי רוחות'), וכן הר"ח, הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש שם, שאכסדרה היא עם שלוש מחיצות וכן נראה בפוסקים נוספים. הבאנו אפוא, שתי קולות משו"ע הרב: דין אכסדרה במבנה שיש בו שלושה כתלים וקרוי, והיתר לכתחילה לבדוקה ביום. נביא את לשונו:

במה דברים אמורים בחדר מקורה שיש לו ד' מחיצות ואין אור החמה נכנס לתוכו אלא דרך חורים וחלונות אבל חדר שאין לו אלא ג' מחיצות אע"פ שהוא מקורה והוא הנקרא אכסדרה כיון שאורו רב מאוד יכול לבדקו לכתחילה ביום בלא אור הנר אפילו ביום המעונן: (שו"ע הרב, תל"ג, ב)

כאמור, בהמשך דבריו דרש לבדוק גם אכסדרה באור לארבעה עשר. הפסיקה באכסדרה על פי הבבלי, אינה מצריכה נר ביום כדי שלא תחלוק בין בדיקה לבדיקה. מצד שני, נראה שהירושלמי מקל לא רק במקרה שרוח אחת פרוצה לחלוטין, אלא גם במבנים שאורם רב, כבתי כנסיות ובתי מדרשות. נוכל אפוא להקל כדברינו בבדיקת יום לאור החמה (ולהוסיף לה אור חשמל כדי לצרף את הירושלמי המצריך נר ביום): א. אם נקבל את פסיקת שו"ע הרב כרש"י, רי"ף ורוב מפרשי הרמב"ם, וכפשוט לשון הגמרא, שאכסדרה נבדקת לכתחילה ביום. אך זה נגד רוב הפוסקים האחרונים. או לחלופין: אם נבין שמצבנו היום בבתינו הגדולים יחסית הגדושים בארונות, מגירות וחפצים שונים, הוא כמו דיעבד, משום שקשה לסמוך רק על בדיקת הלילות. ב. בנוסף לכך, נצטרך להניח, שהבתים המוארים שלנו עשויים לקבל דין אכסדרה, וזה על פי הבנתנו בירושלמי על בתי כנסיות ובתי מדרשות, ולפי הבנתנו, שלכתחילה יש לבדוקם ביום. והרי המציאות לכאורה, מוכיחה כדברינו, שאור היום בהם עדיף מאורו של הנר בלילה. הפוסק המקל בכך מכולם שמצאנו הוא שו"ע הרב (תל"ג, ד), שהקל לבדוק כל מה שכנגד החלון לאור החמה, ובתנאי שהחלון פתוח, וללא מחיצת זכוכית. בתחילת המאמר הבאנו את המקלים גם במחיצת זכוכית היום, שהזכוכית צלולה (ובלבד שאינה זכוכית כהה). ועדיין מקור טוב לפיתרון שהצענו- מאתנו והלאה.

ד. הסתמכות על ניקוי הבית מדין 'חזקתו מתכבד'

השו"ע פסק:

המכבד חדרו ב"ג בניסן ומכוין לבדוק החמץ ולבערו ונוהר שלא להכניס שם עוד חמץ, אף על פי כן צריך לבדוק בליל י"ד.

(שו"ע תלג' יא)

בסוגיה זו דן גם 'תרומות הדשן', והובאו דבריו בפוסקים:

שאלה: הרבה בנ"א נוהגים לטאטא ולכבד כל חדרי ביתם ב' או ג' ימים קודם י"ד. ובאור י"ד מניחים להם ג' או ד' פתיחין במקצת חדרים. וכשבדקים ומוציאים אילו הפתיחים שהניחו להם בני ביתם מפסיקים שוב לבדוק, שפיר דמי או לאו? תשובה: יראה דמילתא דפשיטא הוא דלא יאות אינון עבדי. דבגמרא כתב בהדיא, דאם כבדו וטאטאו הבית קודם לכן, אפ"ה צריך לחזור ולבדוק. אלמא דבכבוד לחוד לא סגי. ואע"ג דמסיק התם, משום שלא לחלק בין בדיקה לבדיקה, ואיכא למימר

דהיכא דעביד בדיקה כלשהי באור י"ד די בכך אחר הכיבוד, דמהשתא לא תחלוק בין בדיקה לבדיקה. מ"מ כתב נמי התם טעם אחר דכיבוד לחוד לא סגי, משום דילמא מישתכח בגומא. וא"כ במה יצאו החדרים מחובת בדיקה. ואף כי אין להקל במצוה זו דאחמור בה דרבנן טובא, וצריך לבדוק בדיקה גמורה לחורין ולסדקין בכל חדרי הבית שמכניסים בהן חמץ.

(תרומת הדשן קלג')

מדבריו למדנו שני חידושים: א. לקיום תקנת חכמים 'שלא תחלוק בין בדיקה לבדיקה' די לכאורה בבדיקה כלשהי, וכוונתו כנראה לבדיקת חדר אחד אור לארבעה עשר וכמו התקנה. ב. אם יבדוק ביום, ויכוון לחורים, גומות וסדקים לכאורה יצא בכך ידי חובת בדיקת חמץ, מחמת שהבית מוחזק ללא חמץ.

אך מסקנות אלו תמוהות. שהרי עיקר תקנת חכמים לבדוק בליל י"ד לא נועדה לשם התקנה, אלא משום שזוהי הבדיקה הראויה. ואיך ייפטר אם יבדוק אז רק חדר אחד. זאת ועוד: אם חכמים קבעו שרק אור הנר בלילה ראוי לבדיקת חורים וסדקים, איך ייפטר בבדיקת יום? ואכן המג"א כתב עליו שאינו יוצא ידי חובת חורים וסדקים אלא בבדיקת לילה. ועדיין ניתן לכאורה להבין מדבריו, שבכל מה שאינו חורים וסדקים יצא ידי חובת בדיקתו ביום, וצ"ע. מ"מ, המג"א הודה לתה"ד בכך, שמצד קיום תקנת החכמים כשעצמה, די שישיר לאור לארבעה עשר חדר אחד:

המכבד חדרו- ויש נוהגין לבדוק אחר כך רק מקצת חדרים ולא יאות עבדי ואף על גב דבמרדכי מסיק הטעם דלא מהני בדיקה ביום שלא לחלק בין בדיקה לבדיקה ואם כן איכא למימר דהיכא דעביד בדיקה כל שהוא באור י"ד סגי אחר הכיבוד מ"מ הרי כתב עוד טעם אחר משום שמא ישתכח בגומא ואם כן במה יצאו החדרים מחובת הבדיקה לכן צריך לבדוק בדיקה גמורה בכל החדרים עכ"ל תרומת הדשן, ואפילו בדק ביום בחורין ובסדקין צריך לחזור ולבדוק בלילה כמ"ש ריש סימן זה. מיהו אם בדק אכסדרה לאור החמה יצא וכן משמע בב"י סימן תל"ז בשם התוס', ומ"מ צריך לבדוק על כל פנים חדר א' בלילה שלא לחלק בין בדיקה לבדיקה:

(מג"א, תלג' כ)

גם המשנ"ב (תל"ג, מה) שלל את קולותיו של תה"ד. וב'שער הציון' (נ"ו) תמה על הקולא המסתפקת בבדיקת חדר אחד בלילה. אף על פי כן הקל בכך בדיעבד ב'שערי תשובה':

ולכן מקילין המוני עם לבדוק דרך העברה בלי חיפוש היטב בחורין וסדקין לפי שתחילה מכבדין רוחצין ומנקרין הכל היטב ואפילו רוחצין ומנקרין ע"י עכורם

מסתברא דנאמנים דאנקיותא קפדי ולא מרעי נפשייהו כ"כ בשו"ת שבסוף חידושי מהרי"ש לפסחים

ה. בדיקה מוקדמת שלא על פי התקנה והיסמכות על 'מקום שאין מכניסים בו חמץ' בעת קיום התקנה

שלושים יום קודם החג הוא הטווח שיש לדאוג בו להלכות פסח, וכמו שלמדנו בדיני המפרש ויוצא בשיירה, שמשלושים יום קודם החג עליו לדאוג לכך שיוכל לבדוק ולבער את החמץ מביתו קודם החג. הוא הדין גם בעושה ביתו אוצר. משמע, היום השלושים קודם החג מקבע את מעמדו ההלכתי של החדר (ההופך לאוצר) לעניין החמץ העשוי להימצא בו.

על פי עקרונות אלו ניתן להניח, שמעמדו ההלכתי של החדר נקבע ביום זה, יום השלושים קודם הפסח, גם לעניין מקום שאין מכניסים בו חמץ. ואם בדק שלושים יום קודם החג או יותר חדר שבמשך כל השנה הכניסו אליו חמץ, ומכאן ואילך הוא מקפיד שלא יוכנס בו חמץ, הרי נתקבע מעמדו של החדר כמקום שאין מכניסים בו חמץ, ואין עוד צורך לבדוקו בערב פסח. לצורך זה לא שמענו על תקנת חז"ל המצריכה אותו לבדוק את החדר לאור הנר, ונראה, שדי בבדיקה רגילה וקפדנית של החדר עוד לפני שהגיע טווח הפסח (שלושים יום), וכך יכול להופכו למקום שאין מכניסים בו חמץ, מקום הפטור מבדיקה. על פי זה היינו מציעים לבדוק חלקים ניכרים מן הבית או ארונות מסוימים בבדיקה רגילה ביום לפני חג הפורים, ולהקפיד להותירם כמקום שאין מכניסים בו חמץ. אך עדיין לא מצאתי קולא זו מפורשת בפוסקים. אדרבה, משו"ע הרב (תל"ו, יב) והפר"ח (סי' תל"ו סעיף א ד"ה 'ולא יברך') נראה שגם בראש השנה חייב בבדיקה בלילה לאור הנר. גם העצה לבדוק את החמץ לפני פורים נראית לי לא כל כך מעשית.

לאידך גיסא מצאנו קולא גדולה יותר, מפורשת ומעשית בפסקי המהרש"ק (רבי שלמה קלוגר), בחכמת שלמה:

נראה לי דדווקא בי"ג ניסן או בי"ב ניסן. אבל אם כבדו ג' ימים קודם, אז בג' ימים הוי חזקה ונעשה כמקום שאין מכניסין בו חמץ, ואין צריך בדיקה. ולמה יגרע ממקום שאין מכניסין בו חמץ אם כבר הוחזק בכך ג' ימים. כן נלע"ד ברור ונכון ודוק היטב.
(ס"ס תל"ג)

לדבריו, אם סיים אדם את בדיקת חמצו, לפחות בחדרים אחדים או בארונות מסויימים, עד סוף י' בניסן, והקפיד שלא להכניס שם חמץ, שלושת הימים - י"א, י"ב

וי"ג בניסן יוצרים חזקת מקום שאין מכניסים בו חמץ, ובליל חיובו אור ל"ד כבר נפטר החדר או הארון מחובת בדיקה.

זוהי קולא מעשית מאוד, היכולה להקל את עבודת בדיקת החמץ עד מאוד, משום שעד י' בניסן די לשיטתו בכיבוד הבית. קולא זו למי שרוצה לסמוך עליה דורשת מעט זריזות ותכנון טוב של בדיקת החמץ עד לתאריך הנזכר. תמיד מן הראוי להותיר חדר ללילה אחרון כדי לבדוק אור ל"ד כתקנת חכמים ובברכה.

ו. סיכום

ניסינו במאמרנו להתמודד עם הקושי המעשי לבדוק את החמץ אור לארבעה עשר לאור הנר במציאות שלנו המשופעת בחדרים, בארונות, במגירות, בבגדים ובכלים מכלים שונים. ניסינו להתמודד גם עם השאלה העקרונית, עד כמה יש להעדיף היצמדות לתקנת חז"ל כלשונה ולפרטיה, ומתי נאמר 'זיל בתר טעמא' ונעדיף היצמדות למטרת הבדיקה, ביעור כל החמץ מן הבית.

הפתרון שהתקבל על ידי בעלי ההלכה הוא בעיקר הפנס המחליף את הנר. הנר הוא פתרון בלתי ראוי בעליל לבית גדול, וכן לארון ומגירה העלולים לעלות באש, ולכן יש להשתמש בו בשל 'עניינו הפנימי' לפינות ספורות בלבד, סמוך לברכה, ולא לכלל הבית. ואף שכמה פוסקים ראו בו פיתרון דיעבד בלבד בשל זכויות החוצצת ובשל דמיונו המסוים לאבוקה, נראה שיש מקום רב לסמוך על המתירים בפנס כתחילה.

לא מצאתי מקור להתרת אור החשמל הנייח הדולק בחדר, בעיקר משום שאינו מאיר בחורים ובסדקים, אך מתרומות הדשן שהובא במאמר וההולכים בעקבותיו נראה, שאור הנר (וממילא הפנס) נתקן מראש לפינות אפילות כחורים וסדקים, אך במקומות גלויים אפשר שניתן להסתפק בכיבוד החדר. פתרון זה מעט דחוק, אך בבתיים גדולים לא נראה לי שניתן בעזרת פנס להשתלט על כל מרצפת בבית. (שוב נזכיר, פנס ממוקד מאיר שטח כשל מרצפת אחת. בבית של כמאה מ"ר יש כאלף מרצפות של 30X30 סמ"ר. ועוד לא דיברנו על בית פרטי בהתנחלות אי שם, כביתו של כותב שורות אלו, ועוד לא הזכרנו בדיקת בתי כנסיות, אולמות, מקומות עבודה, מוסדות חינוך ומוסדות ציבור).

מי שאינו רוצה לסמוך על דין כיבוד (שנראה כי נדחה במשנ"ב ופוסקים נוספים), נראה שהאידיאל יוכל לסמוך לכתחילה על המתירים בדיקה בלילות שלפני אור ל"ד, ובלבד שיותיר חדר אחד לליל י"ד כדי לברך בו ולקיים את תקנת חז"ל במקומה.

האם יוכל לסמוך על בדיקת היום ללא פנס וכפי שעושות רוב הנשים ברוב

הארונות ומגרות הבית ובמקומות רבים נוספים?

לעניות דעתנו, שבתלמוד הירושלמי יש לחלק בין מבואות אפלים ובתים אפלים למקומות שאינם אפלים, ניתן לסמוך על בדיקה לאור החמה במקומות שאינם אפלים, ובלבד שיחזיק בידו פנס כדי שלא לחלוק בין בדיקה לבדיקה, ואם הפנס מקשה על בדיקתו ידליק את האור בחדר ביום, למרות שאין בו צורך, וישמור את בדיקת הלילה למקומות האפלים בביתו בלבד (תחת המיטות, זווית קשה בפינת החדר, מדף צר בתוך ארון קבוע וכד'). עוד רצוי, שיפתח את חלונות החדר, כדי שהזכוכית לא תהווה מחיצה מן השמש, ואף שלכאורה ניתן לצרף את דעתם של המקלים בזכוכית הצלולה היום.

אך אין לסמוך על סברתנו זו, משום שהראשונים הבינו בירושלמי שלא כדברינו, והבינו שאור הנר יפה בו לבדיקה דווקא בלילה, והוא עדיף אף מאור החמה. ועדיין יש פתח לסמוך על דברי שו"ע הרב בכל מה שנגד החלון שבחדר, שהוא כמה שנגד הארובה, ומותר לבדוק לאור החמה. אך פתח זה צר מכדי צרותינו הגדולות בבדיקת החמץ.

באכסדרה, שהיא מקום מקורה הפתוח מצד אחד לחלוטין, כמרפסת סגורה או מוסך שאינו עמוק ואפל, ניתן לסמוך, לפחות דיעבד, על בדיקת היום כשאור החמה מאיר שם.

היתר בדיעבד ל'המון העם' מצאנו ב'שערי תשובה' לסמוך על 'חזקתו מתכבד', אך הוא היתר ששוברו בצדו, ועיקרו כדי ללמד זכות על הנוהגים בו. ההיתר הטוב ביותר המוכר לנו, הוא של המהרש"ק בעל ה'חוכמת שלמה' על השו"ע, שמי שמנקה חלק מביתו עד לתום י' בניסן, יוכל להכריז על החדרים ועל הארונות שניקה כ'מקום שאין מכניסים בו חמץ' ולהקפיד על כך, וכך יוכל לשמור לעצמו חדר אחד בלבד לאור לארבעה עשר, ולקיים בו את תקנת בדיקת החמץ בברכה, וכך אני נוהג בביתי כבר שנים רבות.

שלוש הערות לבדיקת החמץ ושריפתו מן הניסיון האישי:

א. ב'ספרייה' במחשב הביתי שלי מונחת לי תוכנית דירתי על כל חדריה, ארוניתה, מגרותיה ופינותיה. אני מדפיס מדי שנה את התוכנית, ומחלק את המשימות בין בני הבית עוד ימים רבים לפני חג המצות. אור לארבעה עשר הדבר הראשון שאני עושה הוא, לשבת עם בני המשפחה ולקבל מידע מפורט על פי הרשימה מה נעשה, והאם נעשה עד ל' בניסן, ואני מסמן זאת ברשימות, שואל את הצריך להישאל ומקבל תשובות.

- בשלב הבא אנו קובעים את תחומם של הפירורים שיוחבאו במקומות הזקוקים לבדיקה באותו ערב. הפירורים מוחבאים בהתאם (ונכתבים ברשימה מדוקדקת), ורק אחר כך אנו מתחילים את הבדיקה בפועל.
- ב. לטעמי, עיקר בדיקת החמץ, ולא אור לארבעה עשר, אינה בדיקת הימצאותו של פירור לחם אפשרי תחת המיטה, אלא בדיקת המזווה וארונות המטבח והמצרכים הגלויים בו, שלא נשכח בו בטעות בקבוק בירה או בקבוק וויסקי, אריזת עוגיות, אבקת מרק או חמץ אחר. קצרה יריעתנו מלדון כאן על הלכתו של הפירור הבודד, שאין בו כזית, ועל הצורך לבערו, ונותיר זאת למאמר אחר בל"נ.
- ג. בשריפת החמץ ראיתי אנשים רבים שאינם מקפידים לבער את החמץ עד תומו, וסומכים על ביטולו ועל הפקרתו. דבר זה אינו ראוי, הן משום מצוות שריפתו (לרבי יהודה והטור הפוסק כמותו), והן משום שהחמץ הרב המונח במשך ימי חג הפסח ביישובינו בכל פינה גלויה אינו משרה אווירה טובה, והוא גם מקור לתקלה. כדאי לפורר את החמץ היטב לפני שריפתו, ולעטוף כל כמה חתיכות בודדות בפני עצמן בניירות. כדאי להצטייד בנפט וכד', גם למי שמקפיד לשייר כזית שלא יישפך עליו נפט, ולתכנן היטב את המדורה בצורה נכונה, כשחומרי הדלק למטה והחמץ למעלה ונפרד זה מזה. עיקר העיקרים בעניין זה: לתכנן ימים לפני הפסח את כמות החמץ שבבית ולמעט בה ככל שניתן על ידי אכילה ואי רכישת חמץ חדש בימים הסמוכים לפסח, ולהשתדל שלא ישרפו את החמץ אנשים רבים במדורה אחת, משום שאז אין החמץ נשרף כמו שצריך.